

บทที่ ๘

ผลจากการบำเพ็ญธรรมะ

พระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญธรรมะครบถ้วนแล้ว ย่อมได้รับผล คือ บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณเป็นพระพุทธเจ้า แม้ในระยะต่อมา คัมภีร์มหายานจะกล่าวว่า พระโพธิสัตว์ไม่มุ่งหวังนิรวาณ หรือยึดเวลานิรวาณออกไป ก็ไม่มีคัมภีร์ใดกล่าวจุดหมายเป็นอื่น เพียงแต่ผลเลื่อนไปอยู่ตรงความเป็นพระโพธิสัตว์ มหาสัตว์ เท่านั้น

การบำเพ็ญธรรมะของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาทไม่ปรากฏว่า มีการแบ่งการบำเพ็ญธรรมะในแต่ละช่วงว่า มีผลต่อตัวผู้บำเพ็ญเองอย่างไร พระโพธิสัตว์ในลำดับชาติต่าง ๆ มีคุณสมบัติ ลักษณะต่าง ๆ กันไป ตามธรรมคาแห่งชาติที่เสวยอยู่

ส่วนการบำเพ็ญธรรมะของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์มหายานได้รับการแบ่งเป็นขั้นตอนตามความก้าวหน้าของพระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญด้วยเป็นลำดับไปจนถึงได้เป็นพระโพธิสัตว์ มหาสัตว์ หรือพระพุทธเจ้า ดังนั้น นอกจากผลในส่วนที่สิ้นสุดแล้ว จึงยังสามารถพิจารณาผลจากการบำเพ็ญธรรมะในขณะที่กำลังบำเพ็ญอยู่อีกด้วย

ชั้นต่าง ๆ อันแสดงถึงผลของการบำเพ็ญธรรมะของพระโพธิสัตว์นี้ เรียกว่า ภูมิ นับเป็นวิวัฒนาการขั้นสุดท้ายของความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ เพราะได้รวมเอาธรรมะ

๑. คูวิธานิพนธ์เล่มนี้ บทที่ ๘

๒. ในคัมภีร์พุทธวงศ์ พระโพธิสัตว์เมื่อเสวยชาติเป็นพระสุเมธ ออกบวชเป็นฤาษี ใต้ถือนิเวศน์ ๕ ได้รับพยากรณ์ ชาติต่อมาเสวยพระชาติเป็นกษัตริย์บาง เป็นพราหมณ์บาง ไม่ใคร่ระบุว่ามีความสัมพันธ์กับชาติก่อน ๆ อย่างไร

ที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญเขาร่วมพิจารณากับพระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญ แบ่งเป็นขั้นตอนที่เป็นระบบ จนถึงไต่บรรลุผล หรือจุดหมายในที่สุด

ความหมายของคำว่า ภูมิ

คำว่า ภูมิ หมายถึง แผ่นดิน โลก แดน ระดับ พื้นเพ สภาพ เมื่อนำมาใช้ ในศาสนา ลางครั้งจะมีความหมายรวมไปถึงฐานะที่ปรากฏในระดับที่แตกต่างกันไป^๑

ภูมิของพระโพธิสัตว์หมายถึงการพัฒนาทางลักษณะจิตใจของพระโพธิสัตว์ที่ค่อยๆ เปลี่ยนแปลงไปเพราะธรรมะที่บำเพ็ญ คัมภีร์ที่กล่าวถึงเรื่องภูมิ จะกล่าวถึงลักษณะของ พระโพธิสัตว์ และธรรมะที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญควบคู่กันไปเสมอ ลักษณะของภูมิจึงคล้ายกับการอยู่ในสภาพใดสภาพหนึ่ง ซึ่งเรียกว่า วิหาร^๒ และคล้ายกับทางการบำเพ็ญธรรมะ ในพุทธศาสนาที่เรียกว่า มรรค อันหมายถึงแนวทางที่ผู้บำเพ็ญค่อย ๆ ขำระจิตใจตนเอง จนไต่บรรลุความหลุดพ้น^๓

^๑ พระราชวรมณี (ประยูร ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๑๘), หน้า ๓๒๘.

ภูมิ (Bhumi) 1. Ground ; plane ; stage ; level
2. State of consciousness ; a plane of existence, a plane of consciousness

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, พจนานุกรมบาลี-ไทย อังกฤษ สันสกฤต (พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๓), หน้า

ภุมิ แผ่นดิน (พ.), แผ่นดิน (ชิน. ๑๘๑/๕๓), เป็นไปในอรรถ คือ

๑. ฐาน (ที่, สถานที่)

๒. ภูว (แผ่นดิน) (ชิน. ๑๐๘๘/๓๘๐), ที่ (อ.ก.๒/๒๖๑)

Dict. Skt., p. 763.

Bhūmi, the earth, soil, ground ; a territory ; a place
a situation ; position, attitude, posture...
a step, degree, stage.

Dict. PTS. , p. 508.

Bhūmi, 1. (lit) ground, soil, earth
2. place, quarter, district, region
3. (fig.) ground, place, stage, level, state
of conciousness

Dict. BHS., p. 411.

Bhūmi, 1. earth, ground...
2. capital, amount...
3. (= Pāli id.) stage, state, condition
4. stage of progressive religious development

๒ M.S. AL., p. 175.

vividhakuśalābhinirhāranimittam sadā sarvatra
ratyā viharāṇād bodhisattvānāṃ bhūmayo viharā
ity ucyante.

EOB. III : 74.

๓ Dbh., p. 3.

...bodhisattvānāṃ mahāsattvānāṃ bodhisattva-
mārgapariśodhanadharmamukhāloko yad idaṃ
dasabhūmiprabhedavyavasthānam.

ความเป็นมาของความคิดเรื่องภูมิ

คัมภีร์พุทธศาสนาดั้งเดิม และพุทธศาสนาเถรวาทบาลี กล่าวถึงลำดับชั้นของบุคคลและบุคคลธรรมตา จนถึงเป็นพระอรหันต์ รวมเป็น ๖ ชั้นด้วยกัน คือ

๑. ปุถุชน หมายถึงบุคคลธรรมดาสามัญทั่ว ๆ ไป
๒. โศตรภู หมายถึงบุคคลผู้เริ่มเข้าสู่จริยธรรม คือ เริ่มหันเหความคิดเข้ามาสนใจธรรมะที่จะทำให้เกิดการเป็นอริยบุคคล^๒ กำลังจะเป็นอริยบุคคล
๓. โสดาบัน บุคคลผู้เป็นโศตรภูถึงลำดับนี้ได้ด้วยการบำเพ็ญอธิศีลสิกขา เป็นละสังโยชน์ ๓ ประการแรก ได้แก่ สักกายทิฏฐิ สีลพตปรามาส วิจิกิจจา
๔. สกทาคามี พระโสดาบันยังคงอยู่ในอธิศีลสิกขา และทำราคะ โทสะ โมหะให้เบาบาง จะมาสู่โลกนี้อีกคราวเดียว
๕. อนาคามี พระสกทาคามี ถึงลำดับนี้ด้วย อธิจิตตสิกขา และละสังโยชน์ ๕ ประการ คือ เพิ่ม กาม ราคะ และพยาบาท จะนิพพานในชั้นสุทธาวาส ไม่กลับมาในโลกอีก

1. Pug. p. 12

Yassa puggalassa tīṇi saññojanāni appahināni na ca
tesaṃ dhammānaṃ pahānaya paṭipanno : ayam
vuccati puggalo putthujjano.

2. Pug. p. 13

Yesaṃ dhammānaṃ samanantara ariyadhammaṃ
avakkanti hoti tehi dhammehi samannāgato puggalo
ayam vuccati gotrabhū.

๖. อรหันต์ พระอนาคามีบำเพ็ญอธิปัตถุยาสิกขา ละสังโยชน์ทั้ง ๑๐ ประการ ไทหมด ไทบรรลุอรหัตผลเป็นพระอรหันต์

ชั้นที่ ๑ และ ๒ นับเป็นชั้นของการเริ่มต้น ชั้นตอนจริง ๆ มาเริ่มในชั้นที่ ๓ เป็นต้นมา เรียกชั้นเหล่านี้ว่า มรรค สิ่งที่น่าเน้นคือการละสังโยชน์ ๑๐ ประการ^๒

1. Pug. p. 17

Tiṇṇaṃ saññojanānaṃ pahānāya paṭipanno puggalo
sotāpatti-phala-sacchikiriyāya paṭipanno : yassa
puggalassa tiṇi saññojanāni pahīnāni ayaṃ vuccati
puggalo sotāpanno.

Kāmarāgavyāpādānaṃ tanu-bhavāya paṭipanno
puggalo sakadāgāmiphala-sacchikiriyāya paṭipanno :
yassa puggalassa kāmarāgavyāpādā tanubhūtā ayaṃ
vuccati puggalo sakadāgāmī.

Kāmarāgavyāpādānaṃ anavasesappahānāya paṭipanno
puggalo anāgāmī-phala-sacchikiriyāya paṭipanno :
yassa puggalassa kāmarāgavyāpādā anavasesā pahīnā
ayaṃ vuccati puggalo anāgāmī.

Rūparāga-arūparāga-uddhacca-avijjā anavasesappahānāya
paṭipanno puggalo arahatta-phala-sacchikiriyāya
paṭipanno : yassa puggalassa rūparāgo arūparāgo
māno uddhaccaṃ avijjā anavaseṣa pahīnā ayaṃ vuccati
puggalo arahā.

2. E.J. Thomas. The History of Buddhist Thought, pp. 117-118.

สังโยชน์อย่างสำคัญหรือที่นับว่าเป็นข้อใหญ่ คือ สังโยชน์ ๓ อย่างแรกอันเป็นการเปลี่ยนแปลงรากเง้าของความคิดทิวฐิติต่าง ๆ ที่มีอยู่เดิม สังโยชน์ ๗ อย่างหลัง เป็นของ

๑. สังโยชน์ ๑๐ คือ กิเลสอันผูกใจสัตว์อยู่ ได้แก่

๑. สักกายทิฐิ	ความเห็นเป็นเหตุถือตัวถือตน
๒. วิจิกิจฉา	ความลังเลเป็นเหตุไม่แน่ใจในปฏิบัติเป็นเครื่องดำเนินของคน
๓. สัมมัตถปริมาส	ความเชื่อถือศักดิ์สิทธิ์ ด้วยความเข้าใจว่ามีใดด้วยศีลหรือพรตอย่างนั้นอย่างนี้
๔. กามราคะ	ความกำหนัดด้วยอำนาจกิเลสสาม เรียกว่าเพียงราคะก็มี
๕. ปฏิฆะ	ความกระทบกระทั่งแห่งจิต ได้แก่ ความหงุดหงิดด้วยอำนาจโทสะ เรียกว่าโทสะโดยตรงก็มี

๕ นี้ เป็นสังโยชน์เบื้องต่ำ คืออย่างหยาบเรียก โอรัมภาติก

๖. รูปราคะ	ความติดใจอยู่ในรูปธรรม เช่น ชอบใจในบุคคลบางคน หรือในพืชศู บางสิ่งหรือแม้ในวัตถุอันเป็นอารมณ์แห่งรูปฌาน
๗. อรูปราคะ	ความติดใจอยู่ในอรูปธรรม เช่น พ้อใจในสุขเวทนา
๘. มานะ	ความสำคัญตัวว่าเป็นนั่นเป็นนี่
๙. อุทธัจจะ	ความคิดพลาน เช่นนี้ทำอะไรก็เพลินเกินไปกว่าเหตุ
๑๐. อวิชชา	ความตกลงอันเป็นเหตุไม่รู้อริ

อีก ๕ นี้ เป็นสังโยชน์เบื้องสูง คืออย่างละเอียด เรียกว่าอุทัมภาติก

อธิบาย : กามราคะและปฏิฆะ ในบาลีเรียกว่า กามฉันทะและพหยาบาทดุจในปกรณ์...

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ธรรมวิภาค

ปริจเฉทที่ ๒ (กรุงเทพฯ ฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๔๙๙), หน้า ๑๑๑-๑๑๙.

ละเอียดที่นอนเนื่องอยู่ในตัวปฏิบัติ แต่มิได้เป็นสังโยชน์ที่เป็นเรื่องพื้นฐานทางความคิด เช่น ๓ อย่างแรก ดังจะเห็นได้ว่าเมื่อละสังโยชน์ ๓ ประการแรกได้ ก็เป็นผู้ไม่หวนกลับอีก คือจะได้บรรลุความหลุดพ้นอย่างแน่นอน

หากกล่าวตามนัยของการปฏิบัติแล้ว ผู้ที่ต้องการจะบรรลุมรรคผลต้องเริ่มต้นที่ การมีศรัทธาในโพธิ์ของพระพุทธเจ้า ออกบวช ประพฤติโพธิ์ปักชยธรรม จนได้บรรลุฌาน เป็นการกล่าวในแง่การบำเพ็ญ ส่วนการกล่าวในเรื่องมรรค เป็นการกล่าวเน้นในเรื่องมรรคและผลจากการบำเพ็ญ

ขั้นตอนของการบำเพ็ญธรรมะได้รับการขยายออกเป็น ๗ ขั้นตอน อันมีลักษณะเป็นขั้นตอนของพระโพธิ์สัตว์มากขึ้น ในคัมภีร์เถรวาทสรวาสตีวาทีน^๒ ดังนี้

๑. อาทิกกรรมิกะ	เป็นขั้นของผู้เริ่มต้น
๒. อุสมคตะ	พระศร้าวกเพงฉานในอารยสัตย์ ๘
๓. มุรชานะ	พระศร้าวกผู้อยู่ในขั้นนี้ มีกุศลมูลที่สูงที่สุด
๔. กษานติ	เป็นขั้นพระศร้าวกยอมรับความเป็นจริง
บำเพ็ญศรัทธาวิริยะ ฯลฯ เพื่อที่จะไม่
กลับลงในภูมิขั้นต่ำอีก
๕. เลากิกาครธรรมมา	เป็นขั้นที่ธรรมต่าง ๆ ที่บำเพ็ญมีพลัง
ความช่วยยวน ไม่อาจทำอะไรได้อีก

1. D. III : 227.

S. V : 262-3, 264, 388.

Pug. p. 14, 16.

2. E.J. Thomas. The History of Buddhist Thought, pp.170-171.

Divy p. 80, p.240.

๖. กาวนามรรค

ทางแห่งการภาวนา หมายถึงการ

บำเพ็ญสมาธิ^๑

๗. พรรคณมรรค

ทางแห่งการรู้อะไรเห็นจริง

คัมภีร์อภิธรรมโกศกล่าวว่ ในชั้นที่ ๔ นั้น พระสรวกจะไม่ตกลงไป
 ภูมิชั้นต่ำ จะได้เข้านิรวารณ ดังนั้น ผู้ที่มุ่งหวังจะเป็นพระโพธิสัตว์
 เข้าภูมิชั้น นี้ แดจะเลยมาบำเพ็ญธรรมในภูมิที่ ๔, ๖ และ

อย่างไรก็ดี คำว่า กษานติ ที่ใช้เป็นชื่อชั้นที่ ๔ นั้น ใช้ในความหมายเดียวกับ
 กษานติ ในอนุตตัตถิกธรรมกษานติ เป็นการยอมรับธรรมะที่เป็นจริง อันถือเป็นกษานติ
 ปารมิตาของพระโพธิสัตว์ในชั้นหลังด้วย และในคัมภีร์ที่พิยวทานักกล่าวถึงชั้นตอนเหล่านี้
 เรียงกันไป โดยมีใคกล่าวว่าจะต้องข้ามชั้นใด ๆ มติจึงน่าจะแยกเป็น ๒ คือ ผู้มุ่งเป็น
 พระโพธิสัตว์หรือพระพุทธเจ้าจะไม่เข้าชั้นที่ ๔ หรือไคผานหมดทุกชั้นข้างตน

ระดับหรือผลของการบำเพ็ญเหล่านั้น เป็นเรื่องที่ถูกกล่าวโดยนัยของภิกษุขึ้นไป
 กับของพระโพธิสัตว์ การกล่าวถึงระดับหรือผลดังกล่าวที่เป็นของพระโพธิสัตว์มา มีใน
 คัมภีร์มหาวัสตุ ซึ่งมีการพยายามแบ่งเรื่องราวของพระโพธิสัตว์เป็นจรรยา ๔ และ
 ภูมิ ๑๐^๒ ความคิดในเรื่องจรรยา ๔ นั้น พอจะเขารูปเขารอยกว่าภูมิ ๑๐ ซึ่งแยกโดย
 ไม่มีแนวหรือหลักแน่นอนในการแบ่งด้วยกล่าวธรรมซ้ำ ๆ กันในแต่ละภูมิ ทั้งรายละเอียด

^๑ EOB. III : 16.

^๒ E.J. Thomas, The History of Buddhist Thought, p. 171.

^๓ ภูวียนานพนธ์เล่มนี้ บทที่ ๕.

ก็ไม่ครบ คือ ฎุมิที่ ๙ และที่ ๑๐ ขาดหายไป^๑

ความคิดเรื่องฎุมิของพระโพธิสัตว์ มายุติแน่นอนในพุทธศาสนาหายาน ถึง กระนั้นก็ดี จำนวนฎุมิก็แตกต่างกันไป เรื่องราวละเอียดก็ต่างกันไปในแต่ละคัมภีร์

เฮช. ดายัล (H. Dayal) มีความคิดว่า แต่เริ่มน่าจะมีเพียง ๑ ฎุมิ เพราะปรากฏในคัมภีร์ต่าง ๆ เช่น โพธิสัตว์ฎุมิ ลังกาวตารสูตร กล่าวถึง ฎุมิ ๑ แม้ใน คัมภีร์ที่กล่าวว่า ฎุมิมี่ ๑๐ ก็กล่าวว่า พระโพธิสัตว์บำเพ็ญปารมิตาครบบริบูรณ์ทั้ง ๑๐ ประการ และเขานิราวมได้ในฎุมิที่ ๑ ส่วนฎุมิต่อแต่นั้นเป็นไปเพื่อแสดงอุคมคติของ หายาน การเพิ่มจำนวนฎุมิขึ้นเป็น ๑๐ ประการ เป็นเหตุแห่งการเพิ่มจำนวนให้ครบ ระบบนับสิบ^๒ นอกจากนี้ คัมภีร์มหายานกลางคัมภีร์ เช่น ลังกาวตารสูตร ธรรม สังเคราะห์ และมหาวุฒปัตติ กล่าวถึงฎุมิที่ ๑๑ แต่มิได้ให้รายละเอียดไว้^๓

คัมภีร์มหายานที่กล่าวถึงเรื่องฎุมิ มีอยู่หลายคัมภีร์ด้วยกัน คือ ทศฎุมิกสูตร โพธิสัตว์ฎุมิ ปัญจวิศติสาหสริกาปรัชญาปารมิตา ศตสาหสริกา ลังกาวตารสูตร มหายานสูตราลังการ เป็นต้น ในจำนวนนี้แยกออกได้เป็น ๒ กลุ่ม ตามแขนงความคิดใน

¹ H. Dayal, The Bodhisattva Doctrine in Buddhist Sanskrit, p.

² Ibid., p. 271.

³ Lka. ให้ชื่อว่า ตถาคตฎุมิ.

Dh. S. ให้ชื่อว่า สมันตประภา.

พุทธศาสนายาน^๑ คือ

๑. กลุ่มมาธยมิกะ ได้แก่ ทศกัมมิกสูตร ปัญจวิศติสาหสริกา ปรัชญา ปารมิตา ศตสาหสริกา ปรัชญาปารมิตา

๒. กลุ่มโยคอาจารย์ ได้แก่ โภธัสัตตวภูมิ ลังกาวตารสูตร

คัมภีร์มหายานสูตราลังการ มีทั้งความคิดมาธยมิกะ และโยคอาจารย์รวมกัน ไป ด้วยปรากฏว่ากล่าวถึงนัยของทศกัมมิกสูตร และวิหารของคัมภีร์โภธัสัตตวภูมิ^๒

คัมภีร์กลุ่มแรก โดยเฉพาะคัมภีร์พวกปรัชญาปารมิตา กล่าวถึงการบำเพ็ญ ธรรมะในแต่ละภูมิ เน้นไปในทางศูนย์คา เช่น กล่าววว่า พระโภธัสัตตวภูมิต่าง ๆ ด้วยการมีใจก้าว แต่อย่างไรก็ตาม คัมภีร์เหล่านี้ก็ได้ให้รายละเอียดในเรื่องบริกรรม ลักษณะของภูมิแต่ละภูมิไว้ การกล่าวถึงสิ่งเหล่านี้มิได้มีหลักเกณฑ์แน่นอน มักกล่าวธรรมะ ซ้ำกันในแต่ละภูมิ^๓

^๑ T.R.V. Murti, The Central Philosophy of Buddhism, pp. 104-105.

^๒ M.S. AL. : Caryāpratiṣṭhādhikāra, pp. 168. ff.

^๓ Pañca, PP. ใน Dbh. ภาคผนวก pp. 113-122.

iha Subhute bodhisattvo mahasattvaḥ ṣaṭsu pāramitāsu
 caran bhūmer bhūmiṃ samkrāmati. katham ca Subhute
 bodhisattvo mahasattvo bhūmer bhūmiṃ samkrāmati ?
 yaduta asaṃkrāntyā sarvadharmāṇam. tatkasya hetoḥ ?
 na hi sa kascid dharmo ya āgacchati vā gacchati vā
 samkrāmati vā upasamkrāmati vā. api tu yā dharmāṇam
 bhūmiḥ, taṃ na manyate na cintayati, bhūmiparikarma
 ca karoti na ca bhūmiṃ samanupāsyati.

ในปัญจวิศติสาหสรีกา ไม่มีชื่อเรียกภุมิ คงใช้เรียกไปตามลำดับ
 บริกรรมของแต่ละภุมิพอจบเค้าได้ดังนี้ ภุมิที่ ๑ มหาบริจาต ภุมิที่ ๒ อธิศีล
 สิกขา ภุมิที่ ๓ บำเพ็ญธรรม ๔ ประการ เช่น เป็นผู้ใฝ่หาความรู้ บำเพ็ญ
 ธรรมทาน นอมคนไปในกุศลอันเป็นการชำระพุทธเกษตร ละอายเกรงกลัว
 บาป ภุมิที่ ๔ เป็นผู้ปรารถนานอัยหลีกออกสู่อำ เวนกามคุณ บำเพ็ญทาน
 บริจาต ไหมโลกในวัตถุ เป็นต้น ภุมิที่ ๕ เป็นผู้ออกบวชละสมบัติทางโลก
 เวนมัจฉริยะ เวนการระคนในหมู บำเพ็ญกุศลกรรมมต ๑๐ ออกล้นตอรากะ
 โทสะ โมหะ เป็นต้น ภุมิที่ ๖ บำเพ็ญปารมิตา ๖ เวนการมุงจิตไปสู่ความ
 เป็นศรราวปรัดแยกพุทธ เห็นยากแล้วไม่เห็น้อยหนาย บริจาตสิ่งของทุกสิ่ง
 ทุกอย่าง ไม่เกิดจิตที่ชั่วร้าย เป็นต้น ภุมิที่ ๗ ไม่เป็นผู้ติดยึดในตน ในสัตว์
 ในชีวิต ในบุคคล ในอุทเจตทิฐิ ในสัสตทิฐิ ฐนิमित ฐเหตุ ฐชันธ ฐธาตุ
 ฐอายชนะ บำเพ็ญสุนยตาไดอนุปาทกษานติ มีความบริสุทธิ์ มีมหากรุณาแก่
 สรรพสัตว์ ฯลฯ ภุมิที่ ๘ ฐจิตใจของสรรพสัตว์ ยังให้สรรพสัตว์ได้เห็นพุทธ
 เกษตร ได้เห็นพุทธกายฐอินทรีย์ปราปรชฌาย ฐพุทธเกษตรปริโสทรน ไคสมาธิ
 สมบัติดี แปลงตนเพื่อใหเหมาะแก่ศูตองการสออน ภุมิที่ ๙ ทำไคตามที่ตั้ง
 ปลิธานไว้ เป็นผู้ฐแหงเทวดา นาค ยักษ์ คนธรรพ์ ฯลฯ ภุมิที่ ๑๐ พระ-
 โพธิสัตว์มีฐานะเทพพระพุทธเจ้าเมื่ออยู่ในภุมินี้ .

คัมภีร์ในกลุ่มแรกที่แสดงความคิดเรื่องภูมิอย่างแจ่มแจ้งที่สุด ได้แก่ ทศภูมิ-
สูตร ทศภูมิสูตรไม่ได้เน้นเรื่องศูนย์กลางในทางสุดโต่ง แบบปรัชญาวิศติกสาหราริกาที่กล่าว
ข้างต้น แต่ได้จัดแบ่งธรรมะมีกำหนดแน่นอนในแต่ละภูมิ นับเป็นการกล่าวถึงเรื่องภูมิ
ที่เป็นระบบที่สุดในคัมภีร์มหายานทั้งหลาย

คัมภีร์ในกลุ่มที่ ๒ ที่สำคัญ ได้แก่ โภทิสัตตวภูมิ ถึงแม้ชื่อคัมภีร์จะแสดงถึงแก่น
เรื่องว่าเป็นเรื่องภูมิโดยตรง ความคิดที่ปรากฏในคัมภีร์นี้ ก็ยังไม่เป็นระบบชัดเจนเท่า
ทศภูมิสูตร และโยเหตุที่แต่งต่อภายหลังทศภูมิสูตร จึงอาจได้อิทธิพลจากทศภูมิสูตรได้
อย่างไรก็ตาม ภูมิที่กล่าวถึงในโภทิสัตตวภูมิก็มีหลักเกณฑ์เพียงพอที่สามารถพิจารณา
วิเคราะห์ได้

คัมภีร์ทั้ง ๒ กลุ่มข้างต้นนี้ มีหน้าพิจารณาเพียง ๒ คัมภีร์ คือ คัมภีร์ทศภูมิ-
สูตร กับ โภทิสัตตวภูมิ ส่วนคัมภีร์อื่น ๆ เป็นความคิดที่สับสนในคานศูนย์กลางเป็นส่วนมาก
จึงจะไม่นำเขาพิจารณา

¹ Dbh. p. 3.

tatra bhavanto...dasa bodhisattvabhūmayo'titānāgata-
pratyutpannāir buddhāir bhagavadbhir bhāṣitāśca
.....yad uta pramuditā ca nāma bodhisattvabhūmiḥ.
vimalā...prabhākari... arciṣmati... sudurjaya...
abhimukhi... dūraṅgamā... acalā... sādhumatī...
dharmameghā ca nāma bodhisattvabhūmiḥ.

นอกจากนี้ ทศกมุทิสสูตร ยังได้ให้ลักษณะของพระโพธิสัตว์ในแต่ละกมุทิตวอย
คั้งนั้น ในส่วนรายละเอียดที่จะกล่าวถึงในแต่ละกมุทิต ในงานวิจัยนี้ จึงแบ่งเป็น ๓ หัวข้อ
ด้วยกัน คือ

- ก. ความหมาย
- ข. ธรรมที่บำเพ็ญในกมุทิตนั้น ๆ
- ค. ลักษณะของพระโพธิสัตว์ในกมุทิตนั้น ๆ

คั้งมีรายละเอียดตามลำดับต่อไปนี้

โพธิสัตว์กมุทิตในคัมภีร์ทศกมุทิสสูตร

ทศกมุทิสสูตรกล่าวถึงกมุทิต ๑๐ กมุทิตด้วยกัน เรียงตามลำดับคั้งต่อไปนี้ คือ
ประมุทิตา วิมลตา ประภากรี อรรจิมตี สุทฺรชยา อภิมุขี ทูรังกมา อจลา สาธุมตี
ธรรมเมมา^๑

หลักในการแบ่งกมุทิตเป็นระบบแน่นอน คือ ใช้ธรรมที่บำเพ็ญเป็นหลัก แยก
เป็นธรรมที่เป็นเหตุให้เข้าถึงกมุทิต ธรรมที่เป็นแกนหลักคือปารมิตา ซึ่งบำเพ็ญเด่นขึ้นมา
ในแต่ละกมุทิต และธรรมหมวดอื่น ๆ ในพุทธศาสนาต่างกันไปตามกมุทิต เช่น บำเพ็ญสังครห-
วัสตุ ๔ ในสื่อกมุทิตแรก กมุทิตต่อไปเข้าใจอารยสัจย์ ๔ ต่อไปเข้าใจประตียสมุตบาท ฯลฯ
ธรรมหมวดต่าง ๆ ในแต่ละกมุทิตมีลักษณะสนับสนุนธรรมหลัก

๑. ประมุทิตากมุทิต

ก. ความหมาย

ประมุทิตา เป็นกิริยาช่วยอดีตกาล หรือ ต ปัจจุบันของธาตุ มุทิต มีอุปสรรค
ปร เป็นบทท้าว ตามศัพท์แปลว่า รื่นรมย์ ชื่นชม หรือที่มีคำใช้ในภาษาไทยว่า

ปราโมทย์^๑ ลางครั้งเรียกภุมินีว่า มุทิตา^๒

คัมภีร์มหาขานสูตรลั้งการได้ให้ความหมายไว้ว่า พระโพธิสัตว์เกิดความชื่นชมเมื่อได้เห็นว่ตนเองเป็นผู้ไกลโพธิ และเป็นผู้ทำประโยชน์เพื่อสรรพสัตว์ให้สำเร็จ^๓

เมื่อพิจารณาจากความหมาย จะเห็นว่าภุมินีเป็นการเริ่มต้นความคิดของพระโพธิสัตว์โดยตรง คือ มุงโพธิและกรุณา

^๑ Dict BHS., p. 383.

H. Dayal, The Bodhisattva Doctrine in Buddhist Sanskrit Literature, p. 284.

^๒ M.S. AL., p. 174.

Lka., p. 375.

^๓ M.S. AL., p. 174.

pasyatāṃ bodhimāsannāṃ sattvārthasya ca sādhanam,
tīvra utpadyate modo muditā tena kathyate.

ข. ธรรมที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญในภพนี้

ธรรมเบื้องต้นเพื่อเข้าถึงภพนี้ไต่แก^๑ โพธิจิตโตตปาท^๒ กระทำใจหมุ่งไปสู่
พระอนุตรสัมมักสัมโพธิ และมุ่งจะช่วยเหลือผู้อื่น^๓ มุ่งที่จะมีคุณธรรมของพระพุทธเจ้า
อันจะเป็นเหตุให้เกิดตั้งมหาประณีตฐาน ๑๐^๓ เมื่อกระทำดังกล่าวแล้ว บุคคลผู้นั้นก็ได้ชื่อว่า
วาสนจากปุถุชน เป็นพระโพธิสัตว์ในขั้นต้น^๔

1. Dbh., 'p. 8.

tatra bhavanto jinaputrāḥ sūpacitakusalamūlānāṃ
sucaritacarāṇa...susambhṛtasambhāra...suparyupāsita-
buddhotpādāna...supariḡḥītakalyāṇamitra.....
kṛpākaruṇābhīmukhānāṃ (bodhi) sattvānāṃ bodhaya
cittam utpādyate...

2. Dbh., p. 8.

tac cittam utpadyate bodhisattvānāṃ mahākaruṇāpūrvagamam.
prajñājñānādhīpateyam upāyakaūsalyaparigṛhitam...
cp. CpA. pp 289 ff.

3. Dbh., p. 8.

buddhajñānābhilāsaya dasabalabalādhigamāya mahāvāisa-
radyādhigamāya...mahākṛpākaruṇāvisodhanāya.....
so'syāṃ pramuditāyāṃ...imāny evamrūpaṇi mahāpraṇidhā-
nāni mahāvvyavasāyan mahābhīnirhāraṇ abhīnirharati....

4. Dbh., p. 8.

....yena cittotpadena sahotpannena bodhisattvo'
tikrānto bhavati, prthāgjñānabhūmīm avakrānto bhavati,
bodhisattvanīyāmam jāto bhavati.

ธรรมะที่เป็นแกนกลางของภูมินี้ ได้แก่ ทานปารมิตา เป็นปารมิตาที่เด่นกว่า
ปารมิตาอื่นในภูมินี้^๑ ธรรมะอื่นได้แก่โพธิปักขยธรรม^๒ เป็นผู้ได้พบพระพุทธเจ้า ได้บูชา
สักการะพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ทำภูมិให้บริสุทธิ์ด้วย ศรัทธา กรุณา ไมตรี ตยาจะ ฯลฯ^๓
บำเพ็ญสังกรหวัस्तุ โดยเฉพาะที่ว่าด้วยทาน^๔ กระทำมณสิการในพระพุทธเจ้า พระธรรม
พระสงฆ์ พระโพธิสัตว์ ปารมิตา ภูมิ ฯลฯ^๕ เป็นผู้พิจารณาพุทธธรรมว่าเป็นสิ่งของลึกซึ้ง

1. Dbh., p. 14.

tasya dasabhyaḥ pāramitābhyo dānapāramitā atiriktatamā
bhavati.

2. Dbh. p. 12.

3. Dbh., p. 12.

evaṃ hy asyeme daśa bhūmipariśodhakā dharmā ajātā
bhavanti tadyathā : śraddhā karuṇā māitri tyāgaḥ
kheḍasahiṣṇutā śāstrajñātā lokajñātā hryapatrāpyam
dhṛtibalādhānam tathāgatapūjopasthānam iti.
sa tāṃs tathāgatān arhataḥ...dṛṣṭvā udādhyāsayena
satkaroti gurukaroti mānayaṭi pūjayaṭi...

4. Dbh., p. 14.

yac ca kim cit karmārabhate dānena vā...

5. Dbh. p. 14.

tat sarvaṃ avirahitaṃ buddhamanasikārāiḥ dharmā...
saṃgha...bodhisattva...bodhisattvacaryā... pāramitā...
bhūmi...bala...vāiśaradya...āveṇikabuddhadharma...
yāvatsarvākāravāropetasarvajñānāmanasikārāiḥ.

แจ่มแจ้ง สงบ เป็นศูนย์ตา ปราศจากนิมิต^๑ ฯลฯ

ศูนย์วิทยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

1. Dbh., p. 11.

tasyāivam bhavati : evam gambhīrah khalu punar ime
 buddhadharmāḥ...viviktāḥ.../santāḥ.../sūnyā.....
 animittāḥ...apraṇihitāḥ.....nirupalepāḥ..vipulāḥ
 ...aparimāṇāḥ...udārāḥ...durāsadaś ceme buddha-
 dharmāḥ.

ค. ลักษณะของพระโพธิสัตว์

พระโพธิสัตว์ในภุมินีมีลักษณะพ้นจากคนธรรมดา^๑ ไม่ไปเกิดในภุมินีชั้นต่ำ^๒ เป็นที่พึงของสรรพสัตว์^๓ เป็นผู้อยู่ในพุทธวงศ์ ได้รับเกียรติอย่างสูง^๔ เป็นผู้เที่ยงต่อโพธิ์^๕ พระโพธิสัตว์ในภุมินีมีอำนาจประดุจพระราชผู้ครองชมพูทวีป บำเพ็ญกุศลด้วยการบริจาค เพื่อขจัดความมัจฉริยะของสรรพสัตว์ทั้งหลาย^๖

1. Dbh., p. 8

sarvalokagatibhyo'vakrānto bhavati, lokottarāṃ
gatiṃ sthīto bhavati...

2. Dbh., p. 9.

mṛtasyāiva me niyataṃ buddhabodhisattvāir na virahito
bhaviṣyāmīti, ato'sya durgatibhayaṃ na bhavati.

3. Dbh., p. 9.

pratisaraṇabhūto'smī sarvasattvānām.

4. Dbh., p. 8.

tathāgatakule'navadyo bhavati...
tryadhvatathāgato vamsaniyato...

5. Dbh., p. 8.

...bhavati sambodhiparāyaṇaḥ.

6. Dbh., p. 14.

yo'syāṃ pratiṣṭhito bodhisattvo bhūyastvena jambū-
vīpeśvaro bhavati mahāiśvaryaḍhipatyapratilabdho
dharmānurakṣī kṛtī prabhuḥ sattvān mahātyāyena
saṃgrahītukusalaḥ sattvānām mātsaryamalavinivṛttayo' paryanto
mahātyāgārambhāiḥ.

๒. วิมลางุมิ

ก. ความหมาย

วิมล หมายถึง ไม่มีมลทิน บริสุทธิ์^๑ คัมภีร์มหายานสูตรกล่าวถึงความว่า
บริสุทธิ์จากมลทินแห่งความเป็นผู้รู้สึก และความคิดของหีนยาน^๒

ข. ธรรมที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญ

ธรรมะที่บำเพ็ญเพื่อบรรลุถึงภูมินี้ ได้แก่ จิตตาคัย ๑๐ คือ มีแนวโน้มที่ดีของจิต
อันใดแก่ มีความตรง อ่อนโยน ชยันในการงาน ขมตนเองได้ สงบ ตีงาม ไม่คดโกง ไม่
เพ่งแต่ได้ สูงส่ง และเป็นมหาตมะ^๓

^๑ H. Dayal, The Bodhisattva Doctrine in
Buddhist Sanskrit Literature, p. 286.

^๒ M.S. AL., p. 174.

dāuḥ śīlyam ābhogavāimalyād vimalā bhūmir ucyate.
dāuḥ śīlyamalasyānyayānāmanasikāramalasya
cātikramād vimalēty ucyate.

^๓ Dbh., p. 15.

bodhisattvaḥ prathamāyāṃ bodhisattvabhūmāu
suparikarmakṛto dvitīyāṃ bodhisattvabhūmim
abhilaṣati, tasya daśa cittāsayāḥ pravartante
katame daśa ? yad uta ṛjvāsaya ca mrdu...
karmāṇy....dama....sama....kalyāṇa.....
asaṃsrṣṭa...anapekṣa...udāra....māhātmyā-
syatā ca...tato dvitīyāyāṃ bodhisattvabhūmāu
vimalāyāṃ pratiṣṭhito bhavati.

ธรรมะที่เป็นหลัก คือ ศีลปารมิตา^๑ ธรรมอื่น ๆ ได้แก่ กุศลกรรมบถ ๑๐ ซึ่งสงเคราะห์เป็นศีลปารมิตาได้^๒ พยายามทำให้จิตเป็นจิตที่มุ่งต่อประโยชน์สุข ไมตรี ความเอื้อเอ็นดู ความรัก ความอนุเคราะห์ อารักขา สม่่าเสมอ เป็นอาจารย์ และทำจิตที่เป็นศัสตราเพื่อสอนผู้อื่น^๓ บำเพ็ญสังครหวัสดุโดยเฉพาะ ปริยวัทธตา^๔

1. Dbh., p. 18.

dasabhyah pāramitābhyah śīlapāramitā atiriktatamā bhavati.

2. Dbh., p. 15.

tatra bhavanto...vimalāyāṃ bodhisattvabhūmāu sthito bodhisattvaḥ prakṛtyāiva dasabhiḥ kusalāiḥ karmapathāiḥ samanvāgato bhavati.

3. Dbh., p. 17.

sa...sarvasattvānāṃ antike hitacittatām utpādayati. sukhacittatām māitri....kṛpā....dayā....anugraha.... āraḥṣā....sama....ācarya...sāstracittatām utpādayati.

4. Dbh. p. 18.

tasya caturbhyah samgrahavastubhyah priyavadyatā atiriktatamā bhavati.

ก. ลักษณะของพระโพธิสัตว์ในวิมลภูมิ

พระโพธิสัตว์ผู้อยู่ในภูมินี้เป็นผู้มีคุณสมบัติตามที่กล่าวในธรรมเบ็องตน และเปรียบประดุจจักรพรรดิผู้เป็นใหญ่ในทวีปทั้ง ๔ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ พระโพธิสัตว์ในภูมินี้เป็นผู้ตั้งบุคคลอื่นให้อยู่ในกุศลกรรมภพ ๑๐ เพื่อความบริสุทธิ์แห่งศีลของสรรพสัตว์^๑

๓. ประเภทวิภูมิ

ก. ความหมาย

ประเภทวิ หมายถึงผู้มีรัศมีแสงสว่าง มหายานสูตรอ้างถึงการตีความว่าเป็นผู้ส่งรัศมีแห่งพระสัทธรรมไปสู่หมู่มสัตว์^๒

ข. ธรรมะที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญ

พระโพธิสัตว์ผู้อยู่ในภูมินี้จะต้องมนสิการในทศจิตตาคัยอีก ๑๐ ประการคือ ทำให้จิตบริสุทธิ์ ตั้งมั่น แยกตนจากโลก จากราคะ อวินีวรต มั่นคง อุดตັปะตะ มีความ

1. Dbh. p. 18.

yasyaṃ pratiṣṭhito bodhisattvo bhūyastvena rājā
bhavati cakravartī caturdvīpādhipatidharmādhipatya-
pratilabdhaḥ saptaratnasamanvāgataḥ kṛtī prabhuḥ
sattvānāṃ dauḥsīlyamalavinivartanāya kusalaḥ sattvān
dāsasu kusaleṣu karmapathēsu pratiṣṭhāpayitum.

2. M.S. AL. p. 174.

mahādharmāvabhāsasya karaṇāc ca prabhākari

พยายาม สูงส่ง และทำจิตใจมีลักษณะมหาตมะ^๑

ธรรมะที่เป็นหลัก คือ กษานติปารมิตา^๒ ธรรมอื่น ๆ ได้แก่การพิจารณาความเป็นไปของสังขารตามความเป็นจริงว่า เป็นอนัตตะ ทุกขะ อสุภะ ฯลฯ^๓ เจริญจิตที่ประ-

^๑ Dbh., p. 19.

yo'yam...tr̥ṭiyāṃ bodhisattvabhūmim ākramati,
sa dasabhiḥ cittāsayamanasikarāis ākramati...
suddhacittāsaya...sthira...nirvic...avirāga
...avinivarta...dr̥ḍh...uttapta...atr̥pta.
...udāra...mahātmyacittāsaya.

^๒ Dbh., p. 23.

dasabhyaḥ paramitābhyaḥ kṣāntipāramitā
atiriktatamā bhavati. na ca pariśesāsu na
samudāgacchati yathābalaṃ yathābhajāmanam.

^๓ Dbh., p. 19.

sa khalu punar bhavanto...bodhisattvas
tr̥ṭiyāyāṃ bodhisattvabhūmāu sthito'nityatām
ca sarvasaṃskāragatasya yathābhūtam, dukkhatām
ca aśubhatām...etc...pratyavekṣāte.

เวทย์พรหมวิหาร ๔ ไปในที่ที่ว่าง^๑ บำเพ็ญสังครหวัสต์โดยเฉพาะอรตจรรยา^๒พระ-
ไคว่บำเพ็ญชยานสมาบัติและสมาธิ^๓ รวมทั้งอุทิศตนศึกษาพระธรรมวินัย^๔

^๑ Dbh., p. 21.

sa māitrīśahagatena cittena vipulena mahadga-
tena, ..dharmadhātuparame loke ākāśadhātūparya-
vasāne sarvāvantaṃ lokam spharitvopasampadya
viharati. evaṃ karuṇāśahagatena cittena.
muditā...upekṣasahagatena cittena viharati.

^๒ Dbh., p. 23.

tasya caturbhyaḥ saṅgrahavastubhyo'rthacarya
atiriktatamā.

^๓ Dbh., p. 22.

sa imāni dhyanāni vimokṣān samādhiḥ
samāpattīś ca samāpadyate, vyuttiṣṭhate.

^๔ Dbh. , p. 22.

tāmsca tathāgatārhatāḥ...paryupāste.
teṣāṃ ca dharmadeśanāṃ satkṛtya śrṇoti
udgrhṇāti dhārayati.

ค. ลักษณะของพระโพธิสัตว์

พระโพธิสัตว์ในภุมินีได้อภิญญา ๕ คือ ฤทธิ์วิธี ทิพยโสทรต ประจิตตชฌยาน ปุรว-
 นิवासานุสมฤติ ทิพยจักขุ^๑ เป็นผู้มีความเกาะเกี่ยวในกาม รูปและภพบางเบา และ
 สามารถถอนทิฏฐิได้หมด^๒ เป็นผู้เปรียบเหมือนพระอินทร์ เป็นผู้ผู้สอนให้สรรพสัตว์พ้นจาก
 กามราคะ^๓

ข้อน่าสังเกตในภุมินี คือ กล่าวกษานตีปนไปกับ ธาน สมบัติ สมภา อันเป็น
 เรื่องราวอยู่ในขอบข่ายของอริจิตตสิกขา

^๑ Dbh., pp. 21-22.

^๒ Dbh., p. 22.

tasya...sarvāṇi kāmabandhanāni tanūni
 bhavanti sarvāṇi rūpa...bhavanti dṛṣṭikṛtaban-
 dhanāni ca pūrvam eva prahīnāni bhavanti.

เทียบการเป็นพระโสดาบัน ต้องถอนสักกายทิฏฐิให้ไกลถอนกามราคะ.

^๓ Dbh., p. 23.

yasyāṃ pratiṣṭho bodhisattvo...indro bhavati
 ...sattvānāṃ kāmāragavinivartanopāyopasamhā-
 rāya kuśalaḥ sattvān kāmapaṅkāḍ abhyuddhartum.

๔. อรรจิษมตีฏมิก. ความหมาย

อรรจิส หมายถึง รัศมี ลง มนต ปัจจัย หมายถึง ผู้มีรัศมี ผู้รุ่งเรือง^๑
คัมภีร์มหายานสูตรกล่าวถึงการกล่าวว่า รุ่งเรืองเพราะโพธิปักชยธรรมที่ลูกโพลงขึ้นเผาผลาญ
เกลศวารณะและเชณยววรรณะ^๒ เชณยววรรณะ

ข. ธรรมที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญ

พระโพธิสัตว์ผู้จะเข้าถึงภูมินี้ จะต้องใครครวญไตรตรองธรรมะ ๑๐ ประ-
การ คือ พิจารณาสี่ธาตุ โลภธาตุ ธรรมธาตุ อากาสธาตุ วิชฌานธาตุ กามธาตุ

^๑ Dict. Skt., p. 90.

/arc - to shine /arc + is > arcis + mant > arcīṣmant.

^๒ M.S. AL., p. 174.

sā hi bodhipakṣātṁikā prajñā dvayadhanapratyupasthānā tasyām bāhulyena dvyaṁ punaḥ klesāvaranaṁ jñeyāvaraṇaṁ cātra veditavyam.

รูปธาตุ อารูปธาตุ อุทाराศยาธัมมคติธาตุ มหาตมยาศยาธัมมคติธาตุ^๑ จะเห็นได้ว่า
๘ อย่างแรกเป็นเรื่องราวของโลก ที่จัดแบ่งในทำนองพระอภิธรรม ส่วนหลังเป็นเรื่อง
ของการมุ่งช่วยเหลือผู้อื่น

ธรรมที่เป็นหลัก ได้แก่ วิริยปารมิตา^๒ และโพธิปักขยธรรมทั้ง ๓๗ ประการ
อันมี สมถุตยุปสถาน เป็นต้น^๓ ขจัดความคิดเรื่องอาตมมันได้อย่างหมดสิ้น^๔ บำเพ็ญสังครห-

^๑ Da. Bhu., p. 25.

...caturthīm bodhisattvabhūmim ākramati,
sa dasābhir dharmālokapravesāir ākramati.
katamāir dasābhiḥ? yaduta : sattvadhātu-
vicāraṇālokapravesena ca lokadhātu.....
dharmadhātu...ākāśadhātu...vijñānadhātu...
kāmadhātu....rūpadhātu... ārūpyadhātu.....
udārāsāyādhimuktidhātu... mahātmyāsāyādhī-
muktidhātu vicāraṇālokapravesena.

^๒ Dbh., p. 26.

dasābhyaḥ pāramitābhyo vīryapāramitā
atiriktatamā bhavati, na ca pariseṣu na
samudāgacchati...

^๓ Dbh., pp. 24-25.

^๔ Dbh., p. 25.

...ātmasattvajīvaposapudgalaskandadhātāvāyata-
nābhīnivesāamucchritāni...tāni sarvaṇi
vigatāni bhavanti sma.

วัตถุโดยเฉพาะสามารถตา^๑ พยายามให้มีความเพียรที่ยอดยิ่งในอันที่จะสอนผู้อื่น^๒

ค. ลักษณะของพระโพธิสัตว์

พระโพธิสัตว์ในภพนี้ก่อนสัตกายทฤษฎีโตมหิต^๓ เป็นผู้มีใจอ่อนโยน และ
เต็มไปด้วยกรุณาเพราะถอนสิ่งนั้นได้^๔ ออกบรรพชาในพระศาสนา^๕

^๑ Dbh., p. 26.

tasya caturbhyah...samānārthatā atiriktatamā...

^๒ Dbh., p. 25.

apratyudāvartyavīryas ca...sarvasattvaparipā-
cānavīryas ca...

^๓ Dbh., p. 25.

tasya...yānīmāni satkāyadr̥ṣṭīpūrvamgamāni...
sarvāṅi vigatāni...

^๔ Dbh., p. 25.

tathā tathā snigdha-cittas ca mṛducittas ca...

^๕ Dbh., p. 25.

teṣāṃ tathāgatānāṃ śāsane pravrajati.....

พระโพธิสัตว์เปรียบเสมือนพระสยามเทวราช เป็นผู้สั่งสอนสรรพสัตว์ใหม่
 ความเห็นถูกต้อง พ้นจากสัสตกายทฤษฎี^๑

การให้พระโพธิสัตว์ออกบรรพชาในภูมินี้ ก็เพื่อเตรียมตัวเข้าบำเพ็ญชยาน-
 ปารมิตา อันเป็นกิจในฝ่ายบรรพชิต

๕. สุทธชยาภูมิ

ก. ความหมาย

สุทธชย หมายความว่า ชนะไฉยาก คัมภีร์มหายานสูตรา-
 ลังการตี ความว่า พระโพธิสัตว์กระทำกิจที่ยาก ๒ ประการ คือ เป็นผู้สั่งสอนชาวโลก
 และต้องป้องกันจิตของตนเองไม่ให้เคลื่อนคล้อยด้วยการระคนกับหมู่มสัตว์^๒ เมื่อทำได้แล้ว
 ก็ได้ชื่อว่าบรรลุมิที่ชนะไฉยาก

ข. ธรรมที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญ

พระโพธิสัตว์ผู้ละเข้าสู่ภูมินี้ ต้องเข้าใจธรรมะของพระพุทธเจ้าทั้งในอดีต
 ปัจจุบัน อนาคต ด้วย จิตที่บริสุทธิ์และเสมอ เข้าใจ คือ จิต ทฤษฎีทางชาวิมติ มรรค
 ความรู้ในการละ การบำเพ็ญอันสูงสุด คือ โภธิปักขยธรรมทั้งปวง และสัตตวปริปาจนด้วย

^๑ Dbh. p. 26.

yasyāṃ pratiṣṭhito... Suyāmo bhavati devarājah
 ...sattvānāṃ satkāyadr̥ṣṭisamudghātāya kuśalaḥ
 sattvān samyagdarsane pratiṣṭhāpayitum.

^๒ M.S. AL., p. 174.

tatra sattvapariṣābhīyukto'pi na samkliṣyate
 sattvavipratipattiyā ca cobhayaṃ duṣkaratvād dūrjayam.

จิตที่บริสุทธิ์และเสมอ^๑

ธรรมที่เป็นแกนของการบำเพ็ญ ไตถะยานปารมิตา^๒ นอกจากนี้พระโพธิ-
สัตว์เข้าใจอารยสัจย์ ๔ เข้าใจว่าความจริงมี ๒ คือ จริงโดยสมมติกับจริงแท้ บำเพ็ญ
สังครหวัสต์ทุกข้อ โพธิปักขยธรรมทุกหมวด^๓ ำเรียนศิลปศาสตร์ทางโลกทั้งบรรลุลูกความ
เชี่ยวชาญในศาสตร์เหล่านั้นด้วยเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์^๔

^๑ Dbh., p. 27.

...sa dasabhis cittāsayavisuddhisamatābhir
avatarati... yad uta : atītabuddhadharmavisud-
dhyāsayasamatāya ca anāgata...pratyutpanna...,
sīla..., citta...drṣṭikāṅkṣāvimatīlekāpanayana..
mārgāmārgajñāna...pratipatprahāṇajñāna.....
sarvabodhipakṣyadharmottaravibhāvana.....
sarvasattvapariṣācanavisuddhyāśuddhyāsayā-
samatāya ca.

^๒ Dbh., p. 30.

dasabhyaḥ pāramitābhyo dhyānapāramitā
atiriktatama.

^๓ Dbh., pp. 27 ff.

^๔ Dbh., p. 29.

sa evam abhiyukto dānenāpi sattvān pariṣācayati,
priyavadyāpi, arthakriyāpi, samānārthatāyāyāpi..
sa evam sattvapariṣācanābhiyuktaḥ yānimāni
sattvahitāni loke pracaranti, tad yathā :
lokasāstramudrāsamkhyāgaṇanānikṣepadīni...

ค. ลักษณะของพระโพธิสัตว์ในสุทธชยาภูมิ

พระโพธิสัตว์เป็นเสมือนพระสันตคุสิตเทวราช เป็นผู้สอนให้ผู้อื่นเข้าใจอารย-
สัจย์ ๔^๑

๖. อภิมุขีภูมิ

ก. ความหมาย

อภิมุขี หมายความว่า "มีหน้ามุ่งไปสู่" คัมภีร์มหายานสูตรอ้างการ
กล่าวว่า มุ่งไปสู่หรือประจันหน้ากับสังสารและนิรวาณ ด้วยการบำเพ็ญปรีชญาปารมิตา^๒
ตามรายละเอียดในทศภูมิสูตร น่าจะหมายถึงมุ่งไปสู่พุทธชญาณมากกว่า

ข. ธรรมะที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญ

ธรรมเบื้องต้นคือความเข้าใจความเสมอของธรรม ๑๐ ประการ คือ
ธรรมทั้งปวงเป็นของไม่มีนิमित ไม่มีลักษณะ ไม่มีการเกิดขึ้น ไม่มีการทำให้เกิด เป็นของ

^๑ Dbh., p. 30.

yasyāṃ pratiṣṭhito...saṃtuṣṭito bhavati devarā-
jah...sattvānāṃ sarvatirthāyatanavinirvartanāya
kusalah sattvān satyeṣu pratiṣṭhāpayitum.

^๒ M.S. AL., p. 174.

sā hi prajñāpāramitāśrayena nirvāṇasaṃsārayor
apratīṣṭhānāti saṃsāranirvāṇayor abhimukhe.

แยกจากกัน ไม่มีต้นไม่มีปลาย พ้นการอธิบาย ไม่อาจแสดงได้ เป็นมายา เหมือนฝัน
เหมือนเสียงสะท้อน เหมือนเงาพระจันทร์ที่ปรากฏในธารน้ำ^๑ ธรรมเบื้องต้นนี้เป็นลักษณะ
ของศูนย์ตาหงส์

ธรรมที่เป็นแกน คือ ปรัชญาปารมิตา^๒ ธรรมอื่น ๆ นอกแต่นี้ กล่าวโดยนัย

^๑ Dbh., p. 31.

sa dasabhir dharmasamatābhir avatarati....
yaduta sarvadharmānimittasamatāya ca sarvad-
harmālakṣaṇa...sarvadharmānutpāda... sarvad-
harmādiviśuddhi...sarvadharmāniṣprapañca....
sarvadharmānavyūhanirvyūha...sarvadharmamāya-
svapna-pratibhāsapratīśrutkodakacandraprati-
bimbanirmāṇa.....

^๒ Dbh., p. 35.

tasya dasabhyah pāramitābhyah prajñāpāramitā
atiriktatamā bhavati, na ca pariseṣā na samu-
dāgacchati...

ศูนย์ตา^๑ คือ พิจารณาเห็นว่า โลกธาตุเป็นมายา อวิชชาเป็นต้นเหตุของความทุกข์ เข้าใจประทีตยสมุตปาทตามที่ควรจะเห็น คือ ทุกอย่างไม่มีความกำเนิด ไม่มีนิमित ฯลฯ เป็นต้น^๒

ค. ลักษณะพระโพธิสัตว์ในอกิมุขีภูมิ

พระโพธิสัตว์ในภูมินี้จะไม่กลับไปเป็นพระอรหันต์หรือพระปรตแยกพุทธเจ้า^๓

^๑ Dbh., p. 34.

tasya asyām abhimukhyām...bodhisattvasya
avatārasūnyatā ca nāma samādhir ājāyate.
svabhāvasūnyatā...paramārthasūnyatā.....
mahāsūnyatā.....samprayogasūnyatā.....
abhinirhārasūnyatā yathāvad avikalpasū-
nyatā sopekṣasūnyatā vinirbhāgāvinirbhā-
gasūnyatā nāma samādhir ājāyate.

^๒ Dbh., p. 32-34.

tasyaiva dvādaśakāram pratītyasamutpādam
pratyavekṣamānasya nirātmato niḥsattvato
nirjīvato niṣpudgalataḥ...svabhāvasūnyato
viviktato'svabhāvataśca...sūnyatavimokṣa-
mukham ājātam bhavati.

^๓ Dbh., p. 34.

vinivṛttas ca bhavati śrāvaka-pratyekabud-
dhabhūmibhyaḥ. ekānikas ca bhavati bud-
dhajñānābhimukhatāyām.

พระโพธิสัตว์ในภุมินีเป็นประคจพระสุนิรมิตเทวราช^๑ มีมหากรุณาแก่สรรพสัตว์เพราะได้
 เข้าใจปรัชญาปารมิตา^๒ เป็นผู้ได้อานุโลมก๊กษานติ คือ สามารถเข้าใจธรรมทั้งปวงทบ-
 ทวนได้ไม่ติดขัด แต่ยังไม่ได้รับอนุตปตติกรรมกษานติ^๓.

๑. ทุรัังคมาภุมิ

ก. ความหมาย

คำว่า ทุรัังคมา หมายถึง ไปไกล ไปไคยอก มหายานสูตตราลังการอธิบาย

^๑ Dbh., p. 35.

yasyāṃ pratiṣṭhito...sunirmīto bhavati
 devarājah...sattvānāṃ abhīmānapratipras-
 rabdhaye kuśalaḥ sattvānyābhīmānikadharme-
 bhyo vinirvartayitum.

^๒ Dbh. pp. 31 & 34.

evam aśya...saṃsāragatam bahuḥśoḍaḣṣṭam
 svabhāvarahtam anutpannāniuddham prakṛtyā
 pratyavekṣamānasya mahākaraṇābhīnirhāratas
 ca sattvakāryānutsargatas ca saṅgajñānābhi-
 mukho nama prajñāpāramitāvīharo'bhīmukhi-
 bhavaty avabhāsayogena.

^๓ Dbh., p. 30.

sa evaṃsvabhāvān sarvadharmān pratyavekṣa-
 māno'nusṛjan...saṣṭīm abhīmukhiṃ bodhisatt-
 vabhūmīm anuprāpnoti tīsnayā anulomakyā ksāntyā.
 na ca tāvad anutpattikadharmakṣā ntimudham anuprāpnoti

ว่า ภูมินี้ได้ชื่อเช่นนั้นเพราะเป็นภูมิตั้งโดยอากาษนบด คือ ตั้งโดยอากาษนเดียว^๑ ซึ่งคงหมายถึง จะเข้ถึงภูมินี้ด้วยพุทธยาน เพราะภูมินี้เริ่มเป็นที่พ้นจากการบำเพ็ญโดยทั่วไปของไตรสิกขา พนเขตของการเป็นพระสรวากและพระปรตแยกพุทธเจ้า จึงได้ชื่อว่าเป็นไปไกล

ข. ธรรมที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญ

ธรรมเบื้องต้นของภูมินี้มี ๑๐ ประการ มีลักษณะเป็นเรื่องของศูนยตา ตัวอย่างเช่น การมีใจเป็นสมาธิในศูนยตา การสั่งสมบุญสมภาร การมีความคิดว่าธรรมทั้งปวงเป็นสิ่งที่ไม่มีตัวตน ไม่มีอยู่ ฯลฯ เป็นต้น^๒ ลักษณะของธรรมตั้งแต่ภูมินี้เป็นต้นไป กล่าวโดยนัยทั้งสิ้น มีลักษณะเป็นคุณสมบัติมากกว่าจะเป็นธรรมเบื้องต้นที่จะเข้าถึงแต่ละภูมิ

^๑ M.S. AL. p. 174.

ekāyanapathasleṣād bhūmir dūraṅgamā matā.
ekāyanapathah pūrvam nirdiṣṭas tad upasleṣ-
tatvāt dūraṅ gatā bhavati prayogaparyanta-
gamanāt.

^๒ Dbh., p. 36.

sa dasabhir upāyaprajñājnānābhinirhṛtāir
mārgāntarārambhaviśeṣāir ākramati.

ธรรมที่เป็นหลัก ได้แก่ อุปายเภาะศีลยปารมิตา^๑ และบำเพ็ญปารมิตาครบทั้ง ๑๐ ทุกขณะ รวมทั้งสังครหวัสตุ อธิษฐาน ๔ ไพร่ปักษยธรรม ๓๗ วิโมกษมุข ๓ และ โพธิยงคะตวย^๒ เป็นผู้เข้าใจการสั่งสอนหมูสั่วตัวของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เข้าใจโลก ธาตุ เข้าใจพุทธเกษตร เข้าใจวาจรธรรมทั้งหลายเป็นอนาคมัน เข้าใจรูปกาย ธรรมกาย ของพระพุทธเจ้า ฯลฯ^๓ จะเห็นได้ว่าเป็นการประมวลธรรมทั้งหมดเข้ามาอยู่ในภูมิตี

^๑ Dbh., p. 41.

tasya pāramitābhyah upāyakāusalyapāramitā
atiriktatamā.

^๒ Dbh., p. 37.

tasya sarvacittotpāde dasānam bodhisattva-
pāramitānam samudāgamaparipūriḥ samudāgacchati
...evamasya...bodhisattvasya dūraṅgamāyāṃ
bodhisattvabhūmau sthitasya imā dasa pāramitāḥ
kṣaṇe kṣaṇe paripūryante. evaṃ catvāri sam-
grahavastūni paripūryante, catvāri ca adhiṣ-
ṭhānāni, saptatrimśad bodhipakṣyās ca dharmāḥ,
trīṇi ca vimokṣamukhāni, samāsataḥ sarvabodhya-
ṅgikā dharmā kṣaṇe kṣaṇe paripūryante.

^๓ Dbh., pp. 36-37.

ค. ลักษณะของพระโพธิสัตว์

พระโพธิสัตว์เป็นผู้ไม่ของควยกิเลสทั้งปวง แต่ยังไม่ปราศจากกิเลส เพราะยังต้องการตาคตชฌาณ ยังมีความปรารถนาที่ยังไม่บริบูรณ์อยู่^๑ เป็นผู้ก้าวลงสู่ สัพพัญญุตญาณ ถ้าต้องการจะหลุดพ้นก็ได้ แต่ยังคงอยู่ในสภาพเป็นพระโพธิสัตว์ ไม่ด่วน เข้าสู่ความดับ พระโพธิสัตว์ในภูมินี้มีบัญญัติวางพระศราวกะและพระปรตแยกพุทธ^๒ เป็น

^๑ Dbh., p. 38.

asyā...bodhisattva...rāgādīkṣam sarva-
lesaganam samatikrānto bhavati so'syām...
caran bodhisattvo'samkleśa-anīkṣeśa iti
vaktavyaḥ, tatkaśmāt ? asamudācarāt sarva-
kleśānam na samkleśa iti vaktavyaḥ. tathā-
gatajñānābhi lāsād aparipurnābhiprāyatvāc ca
na nīkṣeśa iti vaktavyaḥ.

^๒ Dbh., p. 40.

evāmeva...asyām saptamyām bodhisattvabhūmāu
pratiṣṭhito bodhisattvaḥ sarvajñājnānamahā
sāgāvatirṇaḥ pāramitāmahāyānapātrābhirudho
bhūtakotivihāreṇa ca viharati, na ca nirodham
sakṣātkaroti.

p. 39.

...bodhisattvaḥ svavisayajñānaviśesamahāt-
mayāvasthitatvāt sarvasrāvaka-pratyekabuddha-
kriyam atikrānto bhavati.

ผู้มีกายกรรม วาจากรรม มโนกรรมบริสุทธิ์^๑ เป็นผู้เปรียบได้กับบวสรวรที่เทวราช เป็นจำนวนหนึ่งในผู้บรรลุธรรมมาภิสมัย จลาคในการซักถามพระศราวกและพระปรตฺยเอกพุทธยังสัตว์ทั้งหลายให้ก้าวสู่ความเที่ยงตอณิรวาณ^๒

จะเห็นได้ว่าพระโพธิสัตว์ในภุมนี้เป็นผู้บำเพ็ญธรรมะครบถ้วนบริบูรณ์ ลักษณะเป็นเหมือนพระอรหันตซึ่งพ้นจากอาสวกิเลสแล้ว

๔. อจลาภูมิ

ก. ความหมาย

ตามรูปศัพท์ อจล หมายถึงไม่วั้นไหว มหายานสูตราลังการตีความว่าชื่อว่า อจลา เพราะไม่วั้นไหวด้วยความคิดทั้งสอง คือ ความคิดว่ามีเหตุ กับความคิดว่าไม่มีเหตุ^๓

^๑ Dbh., pp. 38-39.

so'syāṃ...bodhisattvo'dhyāsayaparissuddhena
kāyakarmanā...vakkarmanā...manaskarmanā...

^๒ Dbh., p. 41.

yasyāṃ...bodhisattvo...vasavartī bhavati devarājah
...sattvānām abhisamayajñānopasamhāreṣv aparyantah
sarvasrāvakapratyekabuddhaparipṛcchāsu kusalah
sattvān niyāmam avakrāmayitum.

^๓ M.S. AL., p. 174.

dvyasaṃjñāvicālanād acaḷā ca nirucyate.
dvābhyāṃ saṃjñābhyāṃ avicālanāt. . nimittasaṃjñā-
(nimittabhogasaṃjñā) - animittabhogasaṃjñā ca.

ข. ธรรมที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญ

ลักษณะของธรรมะที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญบริบูรณ์มาแล้วในภุมิทั้ง ๑ ในภุมินี้ ธรรมจึงมีลักษณะเป็นคุณสมบัติของพระโพธิสัตว์มากกว่าจะเป็นการปฏิบัติธรรม

พระโพธิสัตว์ผู้มีการสั่งสมดีในภุมิที่ ๑ เป็นผู้มรรคอันบริสุทธิ์ด้วยปรัชญา และอุบายโศกล มีสัมภาระอันสั่งสมแล้ว มีความผูกพันในมหาประณีต มีความมุ่งมั่นใน พระพุทธเจ้า ถึงพร้อมด้วยกุศลมูล มีมโนการในตถาคตผล ไวศรัทธ อเวณีกรรม มี อธิยาศัยบริสุทธิ์ บรรลุผลในบุญและชฎาน ประกอบด้วยมหากรุณาและความเอื้อเอ็นดู แก่สัตว์ทั้งปวง ฯลฯ เข้าใจในตถตาของสรรพธรรม เป็นผู้ใฝ่คุณปฏิบัติธรรมกษานติ ผู้ มีคุณสมบัติเหล่านี้ ถือว่าอยู่ในภุมิที่ ๘^๑

^๑ Dbh., p. 42.

yo'yam...bodhisattvasaptasu bodhisattvabhūmiṣu
 sukṛtavicayaḥ prajñopāyābhyāṃ supariśodhitamārgaḥ
 susambhṛtasambhāraḥ superibaddhamahāpranidhānaḥ
 adhiṣṭhitatathāgatādhiṣṭhānaḥ svakuśalamūlabalā-
 dhānaprāptaḥ tathāgatabalavāisāradyāvenikābudd-
 hadharmanūgatasamjñāmanasikāraḥ supariśodhitā-
 dhyāśayasamkalpaḥ puṇyajñānabalābhyudgataḥ
 mahākāraṇakṛpābhyāṃ sarvasattvān utsrṣṭaprayogaḥ
 ...tathatāvikalpasarvajñajñānapravesatāṃ ca
 sarvadharmāṇāṃ yathābhūtam avatarati.
 sarvasaś cittamanovijñāna-vikalpasamjñāpagato'
 navagrhitākāśasamo'bhyavakāśaprakṛtito'
 avatīrṇo' nutpattikadharmakṣāntiprāpta iti.

ธรรมะที่เป็นแก่นของภูมินี้ได้แก่ประณิธานปารมิตา^๑ ด้วยเหตุที่เป็นผู้บริบูรณ์แล้วด้วยคุณสมบัติต่าง ๆ สามารถจะเข้านิรวาณได้แล้ว จึงต้องบำเพ็ญประณิธานอันจะเป็นเหตุให้ยังไม่เข้านิรวาณ ในทศภูมิกะ มีข้อความระบุว่า พระพุทธเจ้าทรงแนะนำพระโพธิสัตว์ในภูมินี้ให้สนใจพระสัพพัญญุตญาณ มิฉะนั้น พระโพธิสัตว์จะเข้านิรวาณไปเสียก่อน

ค. ลักษณะของพระโพธิสัตว์

พระโพธิสัตว์ผู้อยู่ในภูมินี้ เป็นผู้สามารถแปลงร่างได้ตามปรารถนา และแสดงร่างนั้นแก่บุคคลที่พระองค์คิดว่าเหมาะสม เป็นผู้ใดทศวศีตะ^๒ เป็นผู้เปรียบเสมือนพระมหาพรหม^๓

¹ Dbh., p. 48.

tasya dasabhyah...prañidhanapāramitā atiriktatamā.

² Dbh., p. 43.

te ced buddhā bhagavantas taṃ bodhisattvaṃ evaṃ sarvajñājnānābhinirhāramukheṣu nāvatarayeyuḥ, tadevāsya parinirvāṇaṃ bhavet sarvasattvakārya-pratiprasrabdhis ca.

³ Dbh., p. 46.

⁴ Dbh., p. 47.

๘. สาธมฺทีฎุมิก. ความหมาย

ตามรูปศัพท์ สาธมฺที หมายถึงผู้มีความคิดที่ถึงงาม มหายานสูตราลังการ
ตีความว่า เป็นผู้มีความคิดที่ดีด้วยประติสัมพันธ์ที่พระโพธิสัตว์ได้รับในภุมินี้^๑.

ข. ธรรมที่บำเพ็ญ

พระโพธิสัตว์ผู้จะเข้าถึงภุมินี้^๑ จะต้องตั้งใจพิจารณาวิโมกข์ทั้งหลาย
ด้วยปัญญาอันไม่อาจประมาณได้ ครุ่นคิดเรื่องตถาคตชญาณ ฯลฯ ไม่ละทิ้งความตั้งใจที่จะมี
มหากรุณา เป็นต้น^๒ ธรรมที่เป็นหลักคือผลปารมิตา

- ค. ลักษณะของพระโพธิสัตว์

พระโพธิสัตว์เป็นผู้รูธรรมที่เป็นกุศล อกุศล และอัพยากตอย่างถูกต้อง
รูธรรมที่เป็นสาสรวะและอนาสรวะ รูธรรมที่เป็นเลากิกะและโลกุตตระ รูธรรมที่เป็น

¹ M.S. AL. p. 174.

pratisamvinmatisādhutvād bhūmiḥ sādhumatimata,
pratisamvinmateḥ sādhutvād iti pradhānatvāt.

² Dbh., p. 49.

yo'yam...bodhisattva..evam apramāṇajñeyavicāritayā
buddhyā bhūyaś cottaran sātān vimokṣān adhyavas-
yan adhyālabamānaḥ bhūyaś cottaram tathāgata-
jñānaṃ susamāptam vicārayan...
mahākaruṇādhiṣṭhānapratilambham cānutsrjan
navamim bodhisattvabhūmim ākramati.

จินไตยและอจินไตย รุทธธรรมที่นิยมและอนิยม รุทธธรรมของสรวากและปรัตเขกพุทธ รุทธธรรมของโพธิสัตว์จรรยา รุทธธรรมของตถาคตภูมิ รุทธธรรมที่ประกอบขึ้นมาและธรรมที่ไม่ได้ประกอบขึ้น (สังสกฤต - อสังสกฤต)

พระโพธิสัตว์ทุกสิ่งทุกอย่างที่เกี่ยวกับจิตของคน และความเป็นไปของธรรมะทั้งหลาย^๑ ได้ประคิตัมวิท ๔ อันจะเป็นเหตุให้เป็นผู้สั่งสอนที่ดี และได้ผลแน่นอน^๒ เป็นผู้ไถ้ธรรณีตาง ๆ^๓

จะเห็นได้ว่า ในภุมินีพระโพธิสัตว์ได้เริ่มสั่งสอนเพื่อให้สรรพสัตว์สามารถเข้าถึงนิรวาณ อาจกล่าวได้ว่าได้เริ่มปฏิบัติการในสิ่งที่จะช่วยบุคคลไ้พ้นสังสาระ

¹ Dbh., pp. 49-50.

² Dbh., pp. 49-50.

³ Dbh., pp. 51-52.

sa dharmabhāṇakagatim upagato 'pramāṇajñānānugatena kāusalyena catuḥpratisamvidabhinirhṛtayā bodhisattvavācā dharmam deśayati.

⁴ Dbh., p. 52.

sa evaṃ pratisamvidam jñānabhinirhāraḥ kuśalo bodhisattvo navamim bodhisattvabhūmim anuprāptas tathagatadharmakośaprāpto mahādharma-bhāṇakatvam ca kurvāṇaḥ arthavatīdhāraṇī pratilabdhas ca...

๑๐. ธรรมเมฆาภูมิก. ความหมาย

ตามรูปศัพท์ ธรรมเมฆะ หมายถึงเมฆแห่งธรรม ซึ่งคงหมายเอาความ
สูงสุดของธรรม แต่คัมภีร์มหาขานสูตรกล่าวถึงความว่า ภูมินี้สมาธิและธารณียุติเต็ม
เป็นประจุเมฆที่เต็มไปด้วยในอากาศ จึงได้ชื่อว่า ธรรมเมฆา^๑

ข. ธรรมะที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญ

พระโพธิสัตว์ในภูมินี้เจริญธรรมที่ได้สั่งสมมาแล้วในภูมิก่อนให้ยิ่งขึ้นจนเต็ม
บริบูรณ์ จนได้รับอภิเสกในสรรพการสรรพคุณชดช้วน ลักษณะธรรมที่กล่าวซ้ำกับภูมิที่ ๘
แต่ในภูมิที่กล่าวว่าโตบำเพ็ญ หรือได้ถึงที่สุดของทุก ๆ ข้อ^๒

^๑ M.S. AL. pp. 174-175.

dharmameghā dvayavyāpter dharmākāśasya
meghavat. dvayavyāpter iti samādhimukha-
dhāraṇīmukhavāpanān meghenevākāśasthali-
yasyāśrayasaṃniviṣṭasya srutadharmasya
dharmameghety ucyate.

^๒ Da. Bhu. p. 55.

พระโพธิสัตว์เข้าสมาธิมากมาย เช่น เข้าสมาธิชื่อวิมล ธรรมชาตวิภักติ-
 ประเวศ โพธิมัททาลังการวายุห ฯลฯ รวมความแล้วพระโพธิสัตว์เป็นผู้เชี่ยวชาญใน
 สมาธิทุกสมาธิ^๑

ธรรมที่เป็นแกนของภูมิจี้ คือ ญาณปารมิตา^๒

ค. ลักษณะของพระโพธิสัตว์

พระโพธิสัตว์เป็นผู้ได้รับอภิเชกเทียบเท่าพระพุทธเจ้า^๓ สมบูรณ์ด้วยคุณสมบัติ
 และคุณลักษณะทั้งปวง เป็นผู้ใดชฌานความรู้ทั้งปวง^๔ ได้โพธิสัตว์วิโมกข์ ๑๐ ประ-

1. Da. Bhu. p. 55.

sa t̄an sarvān samādhin samāpadyate ca
 vyuttiṣṭhate ca, samādhikāusalyānugatas ca
 yāvatsamādhikāryaṃ tatsarvaṃ pratyanubhavati
 ...sarvajñājnānaviśeṣābhiṣekavān nāma.....

2. Dbh., p. 64.

tasya dasabhyah pāramitābhyo jñānapāramitā
 atiriktatama...

3. Dbh., p. 57.

sa ca bodhisattvo'bhiṣikta ity ucyate
 samyaksambuddhaviṣaye. dasābalaparipūryā tu
 samyaksambuddha iti samkhyāṃ gacchati.

4. Dbh. p. 59.

....itihī bho jinaputra aprameyaṃ buddhānāṃ
 bhagavatāṃ jñānavāipulyaṃ apramāṇaṃ evāsyāṃ
 bhūmāu sthitasya bodhisattvasyāvatarājñānam.

การ^๑ ไตสมาธิ ธารณี อภิชญาทั้งหมด^๒

พระโพธิสัตว์ในภุมินี มีรูปร่างงดงามซึ่งปรากฏในมหารัตนราชปัทมา มีรัศมี
รุ่งเรือง ลวงเขตแดนโลกทั้งปวง ลวงเทวคาทั้งปวง^๓ เป็นเสมือนพระมเหศวรเทวราช

1. Dbh., p. 59

....bodhisattva evaṃ imaṃ bodhisattvabhūmim
anugato'cintyaṃ ca nāma bodhisattvavimokṣaṃ
pratilabhate. avāyaraṇaṃ ca...visuddhivicayaṃ
ca samantamukhāvabhāsaṃ...tathāgatakosa.....
apratihatacakrānugataṃ...tryadhvānugataṃ...
dharmadhātugarbhaṃ...vimuktimāṇḍalaprabhāsaṃ
...aśeṣaviśayaḡamaṃ ca nāma bodhisattvamokṣaṃ
pratilabhate.

2. Dbh., p. 59.

evaṃ yāvat samādhisatasahasrāṇi dhāraṇīsata-
sahasrāṇi abhijñābhīnirhārasatasahasrāṇi
pratilabhate. jñānālokaśatasakāsrāṇi vikur-
vaśatasahasrāṇi pratisamvinnirhārasatasaha-
srāṇi. upāyaprajñāvikrīḍitaśatasahasrāṇi
gambhīradharmanayapraveśaśatasahasrāṇi maha-
karuṇāvegaśatasahasrāṇi bodhisattvavaśitapra-
veśaśatasahasrāṇi pratilabhate.

3. Dbh. p. 55

yasmin samanantarābhimukhībhūte daśatrisaha-
srāśatasahasrāparyantapramāṇaṃ mahāratnara-
japadmaṃ pāturbhavati...

เป็นผู้นำสัตว์ทั้งหลายให้เข้าไปสู่การบำเพ็ญปารมิตาของพระโพธิสัตว์ หรือให้เป็นพระ-
ศรราวก พระปรัตเยกพุทธเจ้า^๑

เมื่อพิจารณาภุมิทั้ง ๑๐ ของทศภูมิสูตรแล้วเห็นได้ว่า แยกเป็น ๒ กลุ่มใหญ่

คือ

กลุ่มแรก ภูมิที่ ๑-๖ เป็นลักษณะเช่นเดียวกับไตรสิกขา ดังจะเห็นได้จากรายละเอียด
ในภูมิเหล่านั้น ธรรมะต่าง ๆ ไต่บำเพ็ญมาครบหมดในภูมิที่ ๖

กลุ่มที่สอง ภูมิที่ ๗-๑๐ เป็นลักษณะมหายาน จะเห็นได้ว่า ในชื่อภูมิที่ ๗ ว่า ทูริงกมา
อันหมายถึงทางที่ไปไต่ยาก เป็นทางเดี่ยว ไปถึงได้ด้วยพุทธยานเท่านั้น ความมุ่งหมาย
ปรากฏเด่นชัดว่า ต้องการให้มุ่งไปสู่ความเป็นพระพุทธเจ้า ธรรมะที่บำเพ็ญในภูมิที่ ๗ นี้
ล้วนแต่เป็นความคิดของมหายานโดยเฉพาะ และกล่าววว่าพระโพธิสัตว์พันการเป็นพระ-
ศรราวกและปรัตเยกพุทธ ภูมิต่อ ๆ มามีลักษณะเป็นคุณสมบัติมากกว่าเป็นการบำเพ็ญธรรมะ
และมีลักษณะเป็นเรื่องอภิปรายมากขึ้น ทั้งแสดงให้เห็นความคิดเรื่องการผัดผ่อน การ

¹ Dbh. p. 64

yasyāṃ pratisthito bodhisattvo bhūyastvena
mahesvaro bhavati...sarvasrāvaka-pratyeka-
buddhabodhisattva-pāramitopadesesu asamhāryo
dharmadhātuvibhaktiparipṛcchānirdeśaiḥ.

เขานีรวาณ และการเริ่มช่วยคนไทพจนสังสาระควย^๑

^๑ ดู Lkv. pp. 86-87.

ṣaṣṭīm Mahāmate bhūmim upādāya bodhisattvā
mahāmatih sarvasrāvaka-pratyekabuddhāḥ
nirōdhaṃ samāpadyante.
saptamyam bhūmau punaḥ cittalakṣaṇe
cittalakṣaṇe bodhisattvaḥ mahāmatih
sarvabhāvasvabhāvalakṣaṇavyudāsāt samāpadyante,
na tu srāvaka-pratyekabuddhāḥ
astamyam Mahāmate nirvāṇam srāvaka
bodhisattvās ca samāhibuddhāir.
vidharyante tasmāt samāhisukhād, yena na
parinirvānti aparipūrṇatvāt tathāgatabhūmeḥ.
sarvakārya-pratiprasambhānam ca syāt,
yadi na samdhārayet, tathāgatakulavamsocchedaśca
syāt.
acintyabuddhamāhātmyam ca deśayanti te buddhā
bhagavantaḥ. ate na parinirvānti.
tu samāhisukhenāpahriyante, atas
tesāṃ tatra parinirvāṇabuddhir bhavati.

ข้อความนี้ แสดงให้เห็นว่า ในภุมิที่ ๖ พระโพธิสัตว์บรรลุนิโรธแล้ว แต่ยังคงต้องเรียนรู้เรื่องราวทางฝ่ายมหายานต่อไปอีก.

การจำแนกธรรมในแต่ละภูมิ

ลักษณะที่น่าสนใจของคัมภีร์ทศภูมิสูตรอีกประการหนึ่ง คือการเน้นการบำเพ็ญในทางสังสมมากกว่าการละ ซึ่งในคัมภีร์ดั้งเดิม มรรคเป็นของที่แสดงด้วยการละมากกว่าการสังสม

ธรรมะที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญนั้น แยกกันไปในภูมิต่าง ๆ ที่เป็นหลัก ได้แก่ ปารมิตาทั้ง ๑๐ ซึ่งบำเพ็ญพร้อมกัน แต่มีปารมิตาหนึ่งที่บำเพ็ญเด่นชัดในภูมินั้น ๆ เช่น ภูมิที่ ๑ ทานปารมิตาเด่นที่สุด อาจกล่าวได้ว่า บำเพ็ญธรรมในปารมิตาอื่นแต่ยังมีได้ถึง ความสูงสุดขั้นนั้น ๆ จึงได้ยังไม่ยกกว่าเป็นหลักของภูมิ

ธรรมะหมวดอื่น ๆ ได้รับความแจกแจงไปตามภูมิต่าง ๆ ดังนี้

สังครหวัตถุ ๔ บำเพ็ญในภูมิ ๔ ภูมิแรก คือ ประมุขิตาภูมิ - ทาน วิมลา - ปริยัตถยา ประภากร - อรรณจรรยา อรรถจิมตี - สมานารถตา

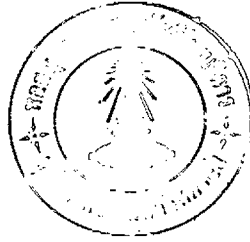
อารยสัจย์ ๔ ได้รับความพิจารณาในภูมิที่ ๕

โพธิปักขยธรรม ๓๗ ได้รับความพิจารณาในภูมิที่ ๕

ประทีตยสมุตปาท ได้รับความพิจารณาในภูมิที่ ๖

ธรรมทั้งหมดมาได้รับการกล่าวรวมอีกครั้งในภูมิที่ ๗ อันเป็นภูมิที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญธรรมะทุกประการครบถ้วนบริบูรณ์

ส่วนภูมิที่ ๘-๑๐ ยังคงเหลือปารมิตา ๓ ประการสุดท้าย ธรรมที่บำเพ็ญอื่น ๆ กล่าวโดยนัยซ้ำกับข้างต้นเป็นเพียงกล่าวว่า บำเพ็ญให้บริบูรณ์เช่นเท่านั้น ลักษณะเป็นการนำธรรมะหรือความรู้มาใช้ให้เป็นประโยชน์มากกว่า

อำนาจหน้าที่ในพระโพธิสัตว์ในแต่ละภูมิ

ในภูมิต้น ๆ พระโพธิสัตว์ยังไม่มีอำนาจแต่อย่างใด พระโพธิสัตว์เริ่มมีอำนาจในภูมิที่ ๓ คือโคกภิชญา ๔ และค้อย ๆ เพิ่มขึ้นเป็นลำดับ คือ แปลงร่างได้ตามปรารถนา ในภูมิที่ ๔ ไททศาคีตะในภูมิที่ ๔ รู้อัตตาของผู้อื่นในภูมิที่ ๔ ได้ธานีในภูมิที่ ๔ เป็นผู้สร้างกายเป็นแสงสว่างรุ่งเรือง ประทับบนมหารัตนราชบัลลังก์ในภูมิที่ ๑๐

หน้าที่ของพระโพธิสัตว์สอดคล้องกับความรู้หรือการบำเพ็ญธรรมะ ในแต่ละภูมิ เช่น

ภูมิแรกเป็นตัวอย่างในการบริจาคเข้ากันกับทานปารมิตา

ภูมิที่ ๒ ชักนำให้ผู้อื่นตั้งอยู่ในศีลเข้ากันกับศีลปารมิตา

ภูมิที่ ๓ ชักนำให้ผู้อื่นทำตนให้พ้นกามราคะ เข้ากันกับการบำเพ็ญกษานติ-
ปารมิตา

ภูมิที่ ๔ ชักนำให้ผู้อื่นถอนสัสตกายทฤษฎีความเพียรในอันจะสอนผู้อื่น เข้ากัน
กับวิริยปารมิตา

ภูมิที่ ๕ สอนให้ผู้อื่นเข้าใจอารยสัจย์ ๔ เข้ากันกับชยานปารมิตา และการ
พิจารณาอารยสัจย์ ๔ ในภูมินั้น

เป็นต้น

ส่วนหน้าที่ในการสอนหรือชี้ให้พ้นสังสารโดยตรง มาเริ่มในภูมิที่ ๘

จะเห็นว่า ภูมิของโพธิสัตว์ภูมิสามารถแสดงทางพัฒนาของพระโพธิสัตว์ ได้ครบถ้วนทุกแง่ ทั้งด้าน การบำเพ็ญธรรม ผลของการบำเพ็ญอันได้แก่อำนาจและหน้าที่ในแต่ละภูมิ จึงนับว่าเป็นคัมภีร์ที่แสดงความคิดเห็นเรื่องภูมิโคตรบถวน และเป็นระบบที่สุดในการบรรดาคัมภีร์ที่กล่าวถึงเรื่องนี้

โพธิสัตว์ภูมิในคัมภีร์โพธิสัตว์ภูมิ

คัมภีร์นี้กล่าวถึง ภูมิ ๗ ภูมิ แบ่งได้เป็น ๒ หมวด คือ ภูมิแห่งการเตรียมตัว ๒ ภูมิ และภูมิที่เป็นการบำเพ็ญธรรมะเพื่อความเป็นพระพุทธเจ้าโดยตรง ๕ ภูมิ เรื่องราวการบำเพ็ญ มีรายละเอียดในแต่ละภูมิ เรียกว่า วิหาร จำนวนวิหารในแต่ละภูมิแตกต่างกันไป มี ๑๓ วิหาร แบ่งย่อยออกตามภูมิดังต่อไปนี้

ภูมิ	วิหาร
ก. ภูมิแห่งการตระเตรียม ๑. โคตรภูมิ ๒. อธิมุกติจรรยาภูมิ	๑. โคตรวิหาร ๒. อธิมุกติจรรยาวิหาร
ข. ภูมิที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญธรรมะ ๓. ประมุขิตาภูมิ ๔. จรรยาประตูปัตติภูมิ	๓. ประมุขิตาวิหาร ๔. อธิศีลวิหาร ๕. อธิจิตวิหาร ๖. อธิปรัชญาวิหาร : โพธิปักข- ประตีสังยุกต์ ๗. อธิปรัชญาวิหาร : สัตยประตีสังยุกต์ ๘. อธิปรัชญาวิหาร : ประตีสย- สมุตปาทประวฤตินิกฤติ ประตีสังยุกต์

๕. นียตาฎุมิ	๘. สาโกคนิรนิมิตตวิหาร
๖. นียตจรรยาฎุมิ	๑๐. อนาโกคนิรนิมิตตวิหาร
๗. นิษฐาคมนฎุมิ	๑๑. ประติสัมวิวิหาร
	๑๒. ปรมวิหาร
	๑๓. ตถาคตวิหาร

ฎุมิที่ ๑ และฎุมิที่ ๒ ไต่แก โคตรและอธิมุกติ อันเป็นคุณสมบัติของผู้เตรียมตัว เพื่อที่จะตั้งจิตโตตปาต ดังที่กล่าวแล้วในบทที่ ๖ ฎุมิที่ ๒ ฎุมิตนและวิหารในฎุมินั้น จึงเป็นฎุมิของการเตรียมตัวเพื่อเข้าสู่การบำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์ เช่นเดียวกับโคตรภูในคัมภีร์คังเดิม^๑

ฎุมิที่ ๓ ประมุทิตาฎุมิ เป็นฎุมิที่พระโพธิสัตว์เกิดจิตโตตปาตและตั้งปณิธานคุณสมบัติต่าง ๆ คล้ายคลึงกับประมุทิตาฎุมิของทศฎุมิกสูตร^๒

ฎุมิที่ ๔ เป็นฎุมิที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญไตรสิกขา หรืออาจเรียกได้ว่าเป็นแกนของการบำเพ็ญธรรมในเรื่องฎุมิของคัมภีร์นี้ จึงทำให้ฎุมิที่ ๔ นี้มีถึง ๖ วิหาร คือ อธิศีล-วิหาร - รักษาศีล อธิจิตตวิหาร - บำเพ็ญสมาธิ อภิปรชญาวิหารแบ่งเป็น ๓ นัยด้วยกัน คือ ปรชญาที่ประกอบเฉพาะโพธิปัญญาธรรม อารยสัจย์ ๔ และประติตยสมุตปาต ทั้งตามลำดับและย้อนลำดับ^๓

-
1. Bbh. ใน Dbh. pp. 125-126.
 2. Bbh. ใน Dbh. pp. 127-128.
 3. Bbh. ใน Dbh. pp. 129-134.

ส่วนวิหารสุดท้าย คือ สาโภคนิรมิตตวิหาร อันหมายถึงวิหารที่พระโพธิสัตว์ เห็นว่าทุกอย่างปราศจากนิमित โดยที่ยังต้องไขการอาโภคคือความคิด เป็นวิหารที่พระโพธิสัตว์ผู้ประทับพ้นจากชั้นธรรมดา และเริ่มแสวงหาพุทธญาณด้วยการปฏิบัติ ทั้งกาย วาจา ใจ รวมทั้งบำเพ็ญปารมิตาทั้ง ๑๐ โพธิยังค์ ๑ บริบูรณ์ พ้นจากความโลภ โกรธ หลง ฯลฯ ได้สมาธิเป็นจำนวนมากถึงล้าน มีความชำนาญในศิลปศาสตร์ กล่าวโดยย่อ คือ เป็นวิหารที่พระโพธิสัตว์พ้นจากสภาพการที่จะเป็นพระสรวกอย่างบริบูรณ์ในวิหารที่ ๔-๘ ดังนั้น ในวิหารที่ ๙ จึงบำเพ็ญธรรมเฉพาะของพระโพธิสัตว์ และจำเพาะธรรมที่เป็นส่วนให้เกิดโพธิ อันได้แก่ ปารมิตา และโพธิยังค์ พระโพธิสัตว์ในวิหารนี้บรรลุความหลุดพ้นแล้ว แต่ยังไม่ยอมเข้านิรวาณ^๒ คำพูดและการกระทำรวมทั้งความคิดยังตั้งอยู่บนนิमित คือ เหตุและปัจจัยอยู่

ในวิหารที่ ๑๐ คือ อนาโภคนิรมิตตวิหาร เป็นวิหารที่พระโพธิสัตว์อยู่ในขั้นเห็นทุกอย่างไม่มีนิमित โดยไม่ต้องอาศัยการเพ่งปัญญาความคิด คือ เห็นแจ้งโดยธรรมชาติ ไม่ต้องไตรตรองอีก พระโพธิสัตว์เป็นผู้มีการงานบริสุทธิ์บริบูรณ์ มีชยานหยั่งรู้อัตถุ ปัจจุบัน อนาคตว่าทุกอย่างเป็นอนิยามธรรม เป็นสิ่งอธิบายไม่ได้ ไม่มีเหตุ และปัจจัย เมื่อรู้เช่นนั้น พระโพธิสัตว์ชื่อได้อนุตปัตติกธรรมกษานติ ได้รับการสรรเสริญจากพระพุทธเจ้า มีทศวัตติ (วสี) สามารถรู้ทุกอย่างที่อยากรู้ กล่าวโดยย่อพระโพธิสัตว์ในภูมินี

^๑ Bbh. ใน Dbh. pp. 135-137.

^๒ Bbh. ใน Dbh. p. 13-7.

...aprameyasrāvakaṃpratyekabuddhāsādhāraṇa-
samādhipratilambhatas ca pratikṣaṇaṃ niro-
dhasamāpattis ca sarvasattvāsādhāraṇaloka-
caryācarantas ca.

เข้าใจศูนย์กลางว่าเป็นสภาวะของทุกสิ่งทุกอย่าง^๑

วิหารที่ ๑๑-๑๒ เป็นสถานของการใช้ความรู้ที่ได้รับมาในวิหารต้น ๆ สอนสรรพสัตว์ จึงต้องมี ประติสัมพันธ์ เพื่อให้สั่งสอนได้อย่างมีผล^๒

ในวิหารที่ ๑๓ พระโพธิสัตว์ได้บรรลุสัมโพธิญาณ ได้ตรัสรู้อย่างสมบูรณ์ซึ่ง หมายถึง ได้เป็นพระพุทธเจ้า^๓

¹ Bbh. ใน Dbh. pp. 137-138.

triṣvadhvasu yathāyogamādyanutpannatām
 ajanmatām alakṣaṇatām ārambhya tadanyahetu-
 bhāvāvināsatām cārambhya...tasmat sa bodhi-
 sattvo'nutpattikeṣu dharmeṣu kṣāntipratilab-
 dha...paramāṛthāvatārajñānanispattittas ca
 anūtpattikadharmakṣāntilābhataś ca sarvapak-
 ṣālapagatagambhīrabodhisattvavihāraprāptitas
 ca dharmamukhasrotasi buddhāir aprameyābhi-
 nirhāramukhajñānābhijñānakarmopasaṃhāratas ca
 ...vasitāprāptitas ca...

² Bbh. ใน Dbh. pp. 138 - 139.

³ Bbh. ใน Dbh. pp. 139 - 140.

จะเห็นว่า ภูมิของคัมภีร์นี้ เรื่องราวไปอยู่ที่วิหาร มากกว่าจะกล่าวถึงภูมิ โดยตรง ชื่อของภูมิเป็นการแสดงเขตหรือกำหนดสิ่งที่กระทำในวิหาร ส่วนภูมิของทศภูมิ กสูตร เป็นชื่อของเขตแดนที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญธรรมตามกำหนดได้เข้าไปอยู่ มีลักษณะ เป็นผลของการบำเพ็ญมากกว่าวิหาร อันเป็นการอยู่บำเพ็ญโดยตรง

ความแตกต่างกันระหว่างภูมิในคัมภีร์ทั้ง ๒ นั้น เป็นความแตกต่างโดยพื้นฐาน คือ ทศภูมิ กสูตร วางรูปแบบของภูมิด้วยทศปารมิตา ส่วนโพธิสัตว์ภูมิ วางรูปแบบด้วย พรหมจรรย์ หรือไตรสิกขา ส่วนรายละเอียดนั้นคล้ายคลึงกันพอสมควร แต่ในคัมภีร์โพธิ- สัตว์ภูมิ แจกแจง ข้อธรรมไปในวิหารต่าง ๆ อย่างสับสน ไม่เป็นระบบคืออย่างเช่น ทศภูมิ กสูตร และโดยเหตุที่โพธิสัตว์ภูมิแต่งขึ้นหลังทศภูมิ กสูตร จึงน่าจะเชื่อว่า รายละเอียด ในแต่ละภูมิของทศภูมิ กสูตรจะมีผลกระทบต่อภูมิในโพธิสัตว์ภูมิด้วย

ถึงกระนั้นก็ตาม จะเห็นว่าระบบไตรสิกขามีส่วนเป็นพื้นฐานของการจัดภูมิใน ทศภูมิ กสูตรด้วย ดังจะเห็นว่า ในภูมิ ๒ ภูมิแรก เป็นเรื่องของศีล ภูมิที่ ๓ เป็นเรื่อง ของกษานติแตกกลับไปกล่าวเรื่องสมาธิ สมาบัติ อันเป็นเรื่องของอริจิตตสิกขา ภูมิที่ ๔ ก็ยังคงเป็นอริจิตตสิกขา ภูมิที่ ๕ และ ๖ เป็นอริปัญญาสิกขา พ้นแต่นั้นเป็นเรื่องเพิ่มเติม ของมหายาน

ภูมิต่าง ๆ ที่ค่อนข้างใกล้เคียงกัน คือ ประมุขิตาภูมิ เท่ากับ ประมุขิตาวิหาร เรียงไปตามลำดับจนถึง ธรรมเมฆา เท่ากับปรมวิหาร ทศภูมิ กสูตรมิได้กล่าวถึง การเป็น พระพุทธเจ้า คงหยุดอยู่เป็นการเป็นพระโพธิสัตว์ชั้นสูงสุด

เมื่อพิจารณาอุปประเด็นทั้งหมด ถึงหากรายละเอียดจะคล้ายคลึงกันก็ดี แต่ โดยพื้นฐานแล้ว ความคิดเรื่องภูมิในสองคัมภีร์นี้แตกต่างกันออกไป ดังที่ได้อธิบายไปแล้ว ข้าง ต้น อย่างไรก็ตาม ผู้รจนาคัมภีร์โพธิสัตว์ภูมิเองได้เปรียบวิหารกับภูมิในทศภูมิ กไว้ ดัง

ดังตารางต่อไปนี้

ทศกมุติกสูตร	โพธิสัตว์กัมมัญญี
-	โคตรวิหาร
-	อธิมุคตวิหาร
๑. ประมุทิตา	ประมุทิตาวิหาร
๒. วิมลลา	อธิศีลวิหาร
๓. ประภากรී	อธิจิตตวิหาร
๔. อรรถจิมตี	อธิปรัชญาวิหาร : โทธิปักขย- ประตีสังยุกต
๕. สุตฺรชยา	อธิปรัชญาวิหาร : สัตยประตีสังยุกต
๖. อภิมุขี	อธิปรัชญาวิหาร : ประตีสตยสมุตปาท- ประตีสังยุกต
๗. ทูรังคมา	สาโภคนิรมิตตวิหาร
๘. องลา	อนาโภคนิรมิตตวิหาร
๙. สาธุมตี	ประตีสัมมิตตวิหาร
๑๐. ธรรมเมฆา	บรมวิหาร

เรื่องราวของกัมมัญญีในคัมภีร์มหาชาวนเป็นของสืบเนื่องจากการแบ่ง
มรรคผล ผูกกับการพยายามแบ่งชั้นตอน ชีวิตหรือการบำเพ็ญธรรมะของพระโพธิสัตว์
ให้เป็นระบบ โดยรวม-เอาธรรมต่าง ๆ แยกเป็นลำดับ ให้พระโพธิสัตว์ผู้ประพฤติธรรม

นั้น ๆ ได้อยู่ในภูมิ หรือได้เสวยภูมิตามที่กำหนด ความคิดเรื่องภูมินี้ จึงประสมทั้ง เรื่องมรรค พรหมจรรย์ โภธิสัตว์จรรชยา ปารมิตาไว้ด้วยกันทั้งหมด ลักษณะเช่นนี้ แสดงให้เห็นว่า เรื่องของพระโภธิสัตว์ได้กลายเป็นหลักแน่นอน มีลักษณะเช่นเดียวกับ การพัฒนาทางจิตของบุคคลตั้งแต่ธรรมดาไปจนถึงพระอรหันต์ของคัมภีร์ดั้งเดิม ซึ่ง มีพัฒนาการขั้นสุดท้ายในวิสุทธิมรรค กล่าวได้ว่าระบบนี้เป็นผลมาจากการขยายเรื่อง การบำเพ็ญธรรมเพื่อที่จะเป็นพระอรหันต์นั่นเอง แต่ได้ออเดิมให้เข้ากับจุดหมายหลักของการ เป็นพระโภธิสัตว์ คือให้ไต่บรรลุโพธิ และให้ไต่แสดงความกรุณา จึงมีการเพิ่มเติมมรรค ผลของเดิมให้มากขึ้นเป็นของ เฉพาะสำหรับพระโภธิสัตว์.

ศูนย์วิทยพัทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย